

Naujos disertacijos

DISERTACIJA, ŽENKLINANTI „NAUJOS SOCIOLOGŲ KARTOS, SUBRENDUSIOS NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄLYGOMIS, ĮŽENGIMĄ Į AKADEMINĘ AVANSCENĄ“

Tokiais žodžiais Zenonas Norkus apibūdino Liutauro Kraniausko disertaciją „Sociologinio diskurso raida Lietuvoje (1960–2000 m.)“, kuri buvo apginta 2002 metų sausio 17 dieną Vilniaus universitete. Iš tiesų Kraniauskas yra pirmasis nepriklausomybės metais sukurtos profesionalių sociologų rengimo „sistemos produktas, perėjęs pilną technologinį ciklą“. Reikia pažymėti, kad disertantas liko ištikimas tiek pasirinktai disciplinai – sociologijai, tiek savo Alma Mater – būsimasis disertantas pradėjo bakalauro, tęsė magistro ir baigė doktorantūros studijas Vilniaus universitete.

Kraniausko disertacijai vadovavo doc. Z. Norkus (VU), jam talkino šie doktorantūros komiteto nariai: prof. A. Matulionis (VU), prof. A. Mitrikas (LFSI), prof. J. Leonavičius (KTU) ir doc. A. Jokubaitis (VU). Oficialūs oponentai buvo prof. V. Pruskus (VGTU) bei doc. L. Rinkevičius (KTU).

Komiteto nariai bei oponentai beveik vieninai pripažino Kraniausko kvalifikaciją, akademinę drąsą bei ambicingus mokslinius užmojus. Disertantas savo darbu ne tik sėkmingai užpildė nemaža iki šiol menkai ištirtų Lietuvos sociologijos raidos spragų, bet ir gali būti pavadintas vienu iš mokslinio žinojimo sociolo-

gijos (nepainioti su mertoniškąja mokslo sociologija) pionierių Lietuvoje.

Kraniauskas aiškinasi pastarųjų 40-ies metų lietuviškos sociologijos vyksmą. Tačiau 1960–2000 m. laikotarpio nacionalinės sociologijos tyrimas verčia spręsti objektyvumo ir nešališkumo (ar vertybinio neutralumo) problemas. Pirmoji problema apibrėžiama kaip metodologinė ir ji formuluojama taip: „ar sociologas gali išvengti savo vertybinių įsitikinimų įtakos istoriniame savo disciplinos tyrime ir kokios metodologinės prielaidos tai leidžia padaryti geriausiai?“ Antroji istorinio pobūdžio problema keliama tokiu būdu: „ką gali atskleisti 1960–2000 m. laikotarpio Lietuvos sociologijos istorinė retrospektyva taikant pasirinktą vieną metodologinę poziciją?“ Šių problemų sprendimas lėmė tyrimo tikslus: a) pasirinkti teorinę metodologinę tyrimo poziciją; b) apžvelgti lietuviškosios sociologijos raidą 1960–2000 metais; c) įvardyti šiuo laikotarpiu įvykusius sociologinio žinojimo struktūrinių sąlygų pokyčius.

Kraniauskas tyrimo objektu renka sociologinį diskursą. Sociologinis diskursas apibrėžiamas kaip „klasė sociologinių tekstų, kurie yra socialinio veiksmo materialio mani-

festacija“. Atskirą tekstą diskurso dalimi padaro jo produkcijos bei atsiradimo sąlygos ir socialinio veikėjo (autorius) vartojami socialiniai ištekliai. *Diskurso* sąvoka apima du pagrindinius aspektus: a) sociologinio žinojimo atsiradimo sąlygas (klasifikacinės sistemos ir institucinės organizacijos); b) sociologinius tekstus. Beje, diskurso sąvoka sulaukė daugiausia kritinių oponentų pastabų. Kraniauskas pateikia diskurso apibrėžimą, nurodo pagrindinius šios sąvokos aspektus, tačiau darbe nėra skirstymo ir klasifikavimo kriterijų, t. y. lieka neaišku, ką galima priskirti sociologinių tekstų klasei, o ko ne. Sociologiniais tekstais disertacijoje yra laikomi ir neakademiniai tekstai, todėl oponentas L. Rinkevičius pabrėžė pasigedęs aiškiai nurodytų kriterijų sociologiniams tekstams atrinkti. Atsakydamas Kraniauskas apeliavo į išorinius mechanizmus, tokius kaip bibliografinės sistemos, kurios išskiria atskirus tekstus kaip sociologinius, redukuoja tyrinėtojo subjektyvumą ir padeda išvengti interpretacijų konflikto. V. Pruskus teiravosi, kokie kriterijai vis dėlto naudojami sudarant klasifikavimo sistemas. Iš tiesų oponento klausimas yra prasmingas bei aktualus: jei disertantas tyrime atsisako savo klasifikacijos kriterijų ir remiasi formaliais bibliografinių sistemų siūlomais kriterijais, tuomet kyla klausimas, kas nustato vieno ar kito teksto „sociologiškumą“? Kraniausko manymu, tekstai rūšiuojami atsitiktinai, t. y. bibliotekininkai skirsto tekstus į atskiras grupes neišmanydami turinio specifikos. Tačiau pažvelgus į tą pačią sociologinę bibliografiją, galima pastebėti, kad joje sociologiniai tekstai tikrai dominuoja. Vadinasi, skirstydami tekstus bibliotekininkai nesiremia vien subjektyviu sociologijos vertinimu, kuris skiriasi nuo sociologų profesionalų suvokimo.

Bibliotekose vadovaujamosi bendresne socialine suvokimo struktūra, kuri leidžia išvengti visiškai subjektyvaus vertinimo, dėl to sociologiniai tekstai tampa socialiniu reiškiniu. Oponentus toks atsakymas patenkino. Tačiau disertantui galbūt derėjo papildomai pasiaiškinti, kiek galima pasitikėti nespecialistų sudarytomis bibliografinėmis sistemomis, nustatančiomis, kas yra sociologinis diskursas.

Disertanto pateikta analizė pagrįsta keturiomis teorinėmis prielaidomis: sociologija yra mokslinis žinojimas; sociologija yra socialinės praktikos atmaina ir suprantama kaip socialinis veiksmas; materialiai sociologinio veiksmo išraiška yra sociologinis tekstas; sociologijos istorinė raida yra diskurso raida. Šios prielaidos, Kraniausko teigimu, perimtos iš A. Giddenso, P. Bourdieu, M. Foucault, M. Mulkey'aus, N. Gilberto ir J. Chalaby sociologinių studijų.

Teorines prielaidas papildė D. Blooro griežtosios sociologijos programos metodologiniai principai: mokslinis žinojimas turi būti aiškinaamas nusakant socialines jo atsiradimo priežastis; tirti privalu nešališkai, simetriškai ir refleksyviai; istorinis disciplinos tapimo suvokimas grindžiamas daugiasluoksne raidos samprata.

Apartu metodologiniu aparatu ištyręs 1960–2000 metų lietuviško sociologinio diskurso raidą, Kraniauskas daro tokias išvadas: (1) Lietuviškoji sociologija ankstyvuoją savo tapimo laikotarpiu (1960–1990 m.) buvo socialiai suvokiama kaip konkrečių sociologinių tyrimų praktika. Vėliau ji praranda šį išskirtinį bruožą ir suartėja su kitomis disciplinomis, ypač su filosofija, puoselėjančia socialinę teoriją. (2) Skirtingai nei iki tol, nuo 1988 metų sociologiniai tekstai nebecenzūruojami. Sociologai

patys pavadina tyrimo sritis, pasirenka norimą retoriką, įsipareigoja labiau priimtinioms teorijoms ir pan. (3) Nuo 1988 metų lietuviškų sociologinių tekstų klasei priskiriama vis daugiau publicistinių tekstų, aptariančių socialines problemas. Sociologinis žinojimas viešumoje suvokiamas kaip pilietinės pozicijos išraiška, bet ne kaip specializuota akademinės žinijos sritis. Tai nutrina aiškias ribas tarp sociologinio ir nesociologinio žinojimo, o sociologinių tekstų klasei priskiriama vis daugiau neapibrėžtą statusą turinčių tekstų. (4) Nuo 1989–1990 metų prasideda ryškūs sociologinio veiksmo socialinio konteksto pokyčiai: atsiranda sociologijos specialybės studijos, pradėtas leisti žurnalas *Filosofija / Sociologija*, pradėtos vykdyti viešosios nuomonės apklausos, išnyksta išorinės cenzūros institucijos. Tuo laikotarpiu pastebimas žymus kiekybinis sociologinių tekstų augimas. Atsiranda daugiau empirinių, teorinių ir bendro pobūdžio apžvalginių tekstų, o metodologinį žinojimą puoselėjančių tekstų, kurių buvo gausu 1969–1984 metų laikotarpiu, pasirodo vis mažiau.

J. Leonavičius atkreipė dėmesį į tai, kad ne visai aišku, kodėl darbe atskaitos tašku buvo pasirinkti 1960 metai. Lietuvos sociologijoje tais metais lyg ir neįvyko nieko reikšmingo. Kraniauskas atsakydamas nurodė, kad 1960 metai pasirinkti tik kaip simbolinis atskaitos taškas. Anot disertanto, jei tektų iš naujo rašyti visą darbą, vietoj 1960 metų temos pavadinime būtų įrašyti 1964 metai, kuriais atsirado sociologiniai tekstai, drąsiai kalbantys apie sociologijos būtinybę Lietuvoje, kūrėsi sociologinių tyrimų laboratorijos.

V. Pruskus klausė, kodėl disertacijoje tarsi atsiribojama nuo mokslotyros tradicijos, juk tiriama mokslinė disciplina – sociologija. Atsa-

kydamas Kraniauskas atsiribojimą pagrindė metodologiniais skirtumais. Anot jo, mokslotyroje naudojama metodologija susijusi tik su bibliometrija. Tai yra metodas, leidžiantis mokslo citavimo indeksu kiekybiškai iširti mokslinių traukos židinių susidarymą ir tai iliustruoti skaičiais. Ši tradicija grindžiama R. K. Mertono mokslo sociologijos samprata, kai mokslininkų bendruomenė įsivaizduojama kaip tarpusavyje intensyviai sąveikaujančių mokslininkų bendrija, kur vyksta laisvi informacijos mainai, niekas neslepia duomenų, jais dalijasi ir pan. Ši mertoniška mokslo sociologijos tradicija septintajame dešimtmetyje sulaukė didžiulės kritikos. M. Mulkay'us ir N. Gilbertas savo darbuose gana akivaizdžiai parodė, kad Mertono skelbiami mokslinio etoso principai nelabai paisomi pačių mokslininkų. Jų teigimu, reikėjo ieškoti kitų metodologinių priegū analizuojant mokslą kaip socialinį procesą – tirti kalbą, stebėti laboratorijų darbą, aiškintis, kiek darbinis mokslinis produktas skiriasi nuo jo pateikimo viešumoje, ir pan.

Nemaža priekaištauta ir dėl to, kad Kraniauskas neatskleidė, kokia gi paradigma dominavo vienu ar kitu laikotarpiu, kokia yra jų kaita ir pan. Pareiškęs, jog gerbiąs Th. Kuhną, o *Mokslinių revoliucijų struktūrą* skaitęs net tris kartus, disertantas prisipažino, kad iš tikro dažnai kildavusi pagunda įvardyti Lietuvos sociologijos paradigmas. Istorinė situacija gal net įpareigoja nurodyti, jog anksčiau dominavo marksizmas, turėjęs pozityvizmo atspalvį, o po 1991 metų atsiranda labiau į humanistinę sociologiją orientuotų tyrimų. Tačiau tuoj pat Kraniauskas užtikrina, kad paradigmu kaitos metodologinis požiūris nėra pritaikomas nacionalinės sociologijos tradicijos tyrimams. Nacionaliniame kontekste dominuoja skirtin-

gi metodologiniai požiūriai, skirtingos sociologijos šakos, kurių negalima įsprausti į vienos paradigmos struktūrą. Tai, kas vyko tarybinio laikotarpio sociologijoje, buvo susiję su konkrečiais sociologiniais tyrimais, o kalbant apie paradigmas tenka pakilti į teorijos lygmenį ir nagrinėti teorines prielaidas, nusakančias tyrimų sklaidos ribas. Disertantui buvo pateiktas ir toks klausimas: ar galima Lietuvoje išskirti sociologijos mokyklas? Kraniauskas nesiryžo

įvardyti konkrečių sociologijos mokyklų. Jo įsitikinimu, galima akivaizdžiai identifikuoti tik tokias institucijas kaip LFSI, KTU, VU ir pan. Mokyklas galima minėti tik kaip skirtingus geografinius rajonus, kuriuose yra institucijos. Gal bus įmanoma kalbėti ir apie Klaipėdos sociologijos mokyklą, juokaudamas užbaigė savo atsakymą Kraniauskas (jis priklauso KU Sociologijos katedrai).

Aldis Gedutis